

PSIXOLOGIYA FANIDA TA'LIM JARAYONINI PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI SHARQ VA G'ARBDA TARIXIY O'RGANILISHI

**UrDU Pedagogika va psixologiya kafedrası
o'qituvchisi Xasanova Surayyo Shonazarovna**

Annotatsiya: Mazkur maqolada ta'lim jarayoning psixologik xususiyatlari haqida sharq mutafakkirlari va g'arb olimlarining fikrlari, qarashlari, izlanishlari keltirilgan. Ta'lim jarayonida bilimlarni o'zlashtirishda usul va vositalar shu davrgacha o'rganilganlik darajasi haqida nazariy ma'lumotlar berilgan.

Аннотация: В данной статье представлены мысли, взгляды, исследования восточных мыслителей и западных ученых о психологических особенностях образовательного процесса. Дана теоретическая информация об уровне использования методов и средств приобретения знаний в образовательном процессе.

Abstract: This article presents the thoughts, views, researches of Eastern thinkers and Western scientists about the psychological features of the educational process. Theoretical information is given about the level of knowledge acquisition methods and tools in the educational process.

XXI asr bo'sag'asida juda ko'plab davlatlarda bo'lgani kabi dunyo xaritasida munosib o'rin olgan mustaqil O'zbekistonda ham barcha sohalarda tub islohotlar boshlandi. Bu islohotlarning barchasi inson omilini har qachongidan ham yuqori saviyaga ko'tarib, inson va uning mukammalligi, o'z ustida ishlashi, o'z mukammalligi xususida qayg'urish muammosi har qachongidan ham dolzarb masalaga aylandi.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev: “Mustaqil o'ylay oladigan tafakkur yuritib to'g'ri ma'qul va maqbul ish tuta oladigan vatanparvar shaxslarni shakllantirish va tarbiyalash kerak”[1], - deb ta'kidlagani bejiiz emas albatta.

Zamonaviy ta'limning eng muhim unsurlari qadimdan shakllanib kelgan. Ta'lim jarayonini vujudga kelishiga nazar soladigan bo'lsak uzoq davrlarni o'z ichiga oladi. Darhaqiqat mavzumizdan kelib chiqqan holda dastlab ta'lim, ta'lim jarayoni haqidagi sharq va g'arb mutafakkirlari qarashlarga to'xtalib o'tamiz.

Sharq mutafakkirlarining asarlarida ta'lim – tarbiya, shaxs kamoloti borasidagi fikrlari bilan birga bilim egallash, ilm olish yo'llari xususida ilmiy ma'lumotlar keltirilgan. Jumladan, Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Umar Hayyom, Abu Hamid Fazzoliy, Alisher Navoiy, kabi olim va mutafakkirlarning asarlarida ma'lumotlar keltirilgan. Rus olimlari ham ta'lim jarayoni bo'yicha izlanishlar olib

borgan. P.Ya.Galperin, N.F.Talyzina, N.V.Kuzmina, A.K.Markova, S.L.Rubinshteyn, L.S.Vigotskiy va boshqalarni ko‘rsatish mumkin.

Qomusiy olimlarimiz o‘zlarining ta’lim jarayonida psixologik xususiyatlari to‘g‘risida fikrlarini aytib o‘tishgan. Abu Nasr Farobiy ta’lim-tarbiya jarayonida tarbiyalanuvchi yoki ta’lim oluvchi shaxsga yakka holda yondashuvni, uning tabiiy, ruhiy va jismoniy xislatlarini nazarga olish zarurligini ta’kidlaydi. Olim bu haqda shunday yozadi: “Bu barcha tabiiy hislatlarni, ularni oliy kamolotga yetkazish shu yoki kamolotga yaqin bo‘lgan darajaga ko‘tarishga xizmat qiluvchi vosita yordamida tarbiyalashga muxtojdir. Insonlar turli ilm, hunar faoliyatga moyilligi va qobiliyatligi bilan tabiatan farq qiladilar. Teng tabiiy xislatlarga ega bo‘lgan odamlar esa, o‘z tarbiyasi bilan farq qiladi. Tarbiyasi jihatdan teng bo‘lganlar esa, bu tarbiya natijalarining turlichaligi bilan bir-birlaridan farq qiladilar”. Farobiy o‘z asarlarida insonga tarbiya va ta’lim berish zarurligini aytadi va bunda ta’lim-tarbiya usullaridan kutilgan maqsad asosiy o‘rinda bo‘lishini aytgan [2.119-120 b].

Abu Rayhon Beruniy ilm –fanning buyuk homiysi va muxlisi sifatida mamlakatning obodonchiligi,ilm-fanning gullab yashnashida, odamning baxti esa, uning bilim va ma’rifatida deb biladi. Beruniy yaratgan xar bir ishining kishi ruhiyatiga, qobiliyatiga mos, uni toliqtirmaydigan bo‘lishiga e’tibor beradi. Beruniy shunday yozadi: “Bizning maqsadimiz o‘quvchini toliqtirib qo‘ymaslikdir.

Takrorlab bir narsani o‘qish zerikarli bo‘ladi va toqatni toq qiladi. Agar o‘quvchi bir masaladan boshqa bir masalaga o‘tib tursa, u xuddi turli-tuman bog‘-rog‘larda sayr qilgandek bo‘ladi, bir bog‘dan o‘tar-o‘tmas, boshqa bog‘ boshlanadi. Kishi ularni xammasini ko‘rgisi va tomosha qilgisi keladi. “Xar bir yangi narsa rohat bag‘ishlaydi” deb bexuda aytilmagan. Olimning qarashlari xam qobiliyatlar, tafakkur uni rivojlantirishga qaratilganligidan dalolat beradi[3.39].

O‘quvchining psixologik xususiyatlari va shaxsiy fazilatlariga oid mulohazalar qomusiy olim Umar Xayyom asarlarida chuqur yoritib berilgan. Umar Xayyomning fikricha, o‘quvchilar o‘qituvchidan olgan bilimlari bilan cheklanib qolmasdan, hayotda bo‘layotgan voqea-hodisalarni o‘rganish va kuzatish, amaliyot davomida bilim, malaka hamda ko‘nikmalarini har xil usullarda ko‘p martalab takrorlab 26mpiric jarayonida egallaydilar, ya’ni olim ta’limdagi predmet bilan hayot uzviy aloqadorligi prinsipini ilgari suradi. Uning fikricha, bilim olishni, ta’limni amaliyot bilan uzviy ravishda boglagan holda o‘quvchilarda mustaqil tafakkurni shakllantirish zarur. Buning uchun u “Sen osongina o‘ylayapsan”, ”Ko‘p o‘ylab, maqsadga erishish mumkin”, ”Biroz o‘ylagandan keyin, tushunib olasan” kabi

soʻzlarni ishlatib, oʻquvchilarni mulohaza qilishga undab, sekin-astalik bilan oʻqishga boʻlgan ishtiyoqlarini oshirishga harakat qiladi.

Inson hayotida ilm va amaliyotning birligi haqida Abu Hamid Fazzoliy ham fikr bildirgan edi. Darhaqiqat, inson olgan nazariy bilimlarini amaliyotda qoʻllay borishi kerak deb oʻylaymiz, chunki bilim va ilmgina emas, balki fan va tajriba yutuqlarini amalda qoʻllay bilish ham insoniy xislatlardan biridir. Buyuk mutafakkir va alloma Alisher Navoiy inson tafakkuri, aqli-farosati hamda ilmini yuksak qadrlagan. U: “Bilim va donishmandlik insonning bezagidir”, — deb yozadi. Alisher Navoiy bolalarga kichik yoshligidanoq bilim, maʼlumot va tarbiya berish kerakligini aytib, ibn Sino kabi, 6 yoshdan muallim qoʻliga topshirish kerakligini taʼkidlaydi.

Taʼlim jarayonining psixologik mazmuni, tarkibiy tuzilishi boʻyicha xorij psixologlari xam izlanishlar olib borgan. Taʼlim va rivojlanish muammosiga doir qator nazariyalar ishlab chiqilgan. Ulardan biri P.Ya.Galperin nazariyasi boʻyicha bilimlarni oʻzlashtirish jarayoni olti bosqichni boshidan kechirib, ularga: motivatsiya, tushuntirish, moddiy formadagi xatti-harakatlarni bajarish, baland ovozda xatti-harakatlar va vazifalarni bajarish, bajariladigan xatti-harakatlarni ichki holtada ovoz chiqarmay bajarishi va faoliyatni fikran bajarish kiradi. Ushbu nazariyada taʼlimning uchta asosiy turlari ajratiladi: birinchi turda – xatti-harakatlarni oʻzlashtirish xatolar bilan kechadi, berilayotgan material yetarli darajada anglanilmaydi, taʼlim oluvchi taʼlimning asl mohiyatini tushunib yetmaydi; ikkinchi turda – materialni nisbatan dadil va toʻla tushunilishi va material bilan bogʻliq tushunchalarni ajratilishi bilan xarakterlanadi; uchinchi tur tez, samarador va bexato xatti-harakatlarni oʻzlashtirilishini taʼminlab beradi. P.Ya. Galperin aqliy harakatlarning shakllanishi muammosini chuqur oʻrgangan olimardan hisoblanadi[4].

Rossiya psixologlaridan N.V.Kuzmina ilmiy tadqiqod ishlarida asosan ham oʻqituvchilik kasbi va taʼlim jarayoniga doir muammolar keng tadqiq etilgan. U pedagogik faoliyatga murakkab dinamik sistema sifatida qaraydi. Uning ilmiy ishlarida xam taʼlim jarayonidagi psixologik xususiyatlarni oʻrganganliklarini koʻrishimiz mumkin[5].

A.K.Markovaning tadqiqotlarida maktab oʻquvchilarining aqliy faoliyatini uzluksiz rivojlantirish, ularning mustaqilligini rivojlantirish va maktabda oʻz-oʻzini tarbiyalash, oʻquv motivatsiyasini rivojlantirish va shakllantirish toʻgʻrisida psixologik-pedagogik bilimlarni tizimlashtirishning dolzarb muammolarini ishlab

chiqgan. Bundan ko‘rinib turibdiki, o‘quvchilar har doim o‘zini rivojlantirish orqali yuqori marralarni egallashi umkin[6].

Rus olimlaridan L.S.Vigotskiy o‘quvchilarning mustaqil fikrlashiga alohida e‘tibor bergan, ta‘lim bilan taraqqiyot o‘rtasida murakkab o‘zaro munosabat mavjudligini ta‘kidlagan olimdir. L.S.Vigotskiy taraqqiyotning yaqin zonasi tushunchasini ham kiritadi va uni quyidagicha ta‘riflaydi: “o‘zi mustaqil yecha olmaydigan masalalarni kattalar yordamida, rahbarligida bajarish – bola taraqqiyotining yaqin zonasini tashkil qiladi. Bola bugun kattalar yordamida bajargan ishini, ertaga o‘zi mustaqil bajaradi. Shunday qilib, u ta‘limning muhim xususiyati – bu atrofdegilar bilan o‘zaro munosabat, hamkorlik, deb hisoblagan[6].

S.L.Rubinshteynning nazariyasiga ko‘ra umumlashtirish va aqliy harakatlarning ko‘chish holati o‘quvchilarning aqliy taraqqiyotini belgilovchi mezon sifatida ishlatilishini nazarda tutadi. U ta‘limda tafakkurning mantiqiy shakllari tushuncha, hukmlar va xulosalar chiqarishning tarkib topishi va rivojlantirish to‘g‘risida ham nazariy, ham amaliy xususiyatga ega bo‘lgan fikrlarni bildiradi. Ta‘limda tafakkur operatsiyalarining ahamiyati muammosining yoritilishi muhim ahamiyat kasb etadi. S.L.Rubinshteyn ta‘limda umumlashtirishning uch xil turi mavjudligini ta‘kidlaydi: 28 empirik, nazariy va deduktiv umumlashtirishlardir. Uning mulohazasiga ko‘ra, umumlashtirishlar yordamida ish tutilsa, topshiriq yo asta-sekin (empirik) yoki “birdaniga” (nazariy) hal qilinishi mumkin.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, Sharq mutafakkirlari o‘quv motivlarini ehtiyojlar nuqtayi nazaridan tahlil qilishga harakat qilishgan. Mazkur ehtiyojlarni hosil qilishga, oshirishga, asosan o‘qituvchilar tomonidan ta‘lim jarayonining psixologik xususiyatlarini e‘tiborga olish, ya‘ni o‘qish jarayonida bolalarning fiziologik va psixologik xususiyatlarini inobatga olib, ularga imkon qadar individual yondashish orqali erishish mumkinligini e‘tirof etishgan. Shu bilan birga, Sharq mutafakkirlarining buyuk xazinasini, bolalarga ta‘lim, tarbiya berishdagi ilg‘or fikrlari hozirgi kungacha o‘z ahamiyatini yo‘qotgani yo‘q. Bugungi kunda xam ta‘lim jarayonida bilim berish, yuqorida olimlarimiz qarashlari va fikrlariga amal qilgan holda olib borilayotgani buning yorqin misolidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. – T.: O‘zbekiston, 2017. – 104 b.
2. Ал-Фараби. Социально-этические трактаты. Алма-ата, 1976, с. 119-120-б
3. Беруний. Избранные произведения. Т. , 1957 . 39-стр.], 2009. - 448 с.
4. Гальперин, П. Я. Введение в психологию / П. Я. Гальперин. - М.: Издательство Московского университета, 1976. - 150 с.
5. Кузмина Н.В. Способности, одаренность, талант учителя. — JL, 1985. С. 14—17.
6. Маркова А. К. Познавательная активность в обучении / А. К. Маркова, П. Хаккарайнен // Вопросы психологии. - 1984. - № 2. - С. 168-169.

